

**ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՊԱՏԿԵՐԱՎՈՐ
ԼԵԶՎԱՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆ ՍՈՎՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ
Մամիկոն ՅԱՎՐՈՒՄՅԱՆ**

Բանալի բառեր՝ համեմատություն, նմանություն, համեմատելի, ընդհանուր հատկանիշ, հեղինակային վերաբերմունք, համեմատվող առարկա, համեմատության միջոց և ընդհանուր հատկանիշ:

Ключевые слова: сравнение, сходство, сопоставимый, отношение автора, предмет сравнения, средство сравнения.

Key words: comparison, identity, comparable, characteristic feature, author's attitude, comparing thing and means of comparison.

**СРАВНЕНИЕ КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ВИЗУАЛИЗАЦИИ В
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОКРАТА ХАНЫЯНА**

М. ЯВРУМЯН

Сравнения занимает особое место в системе речевой визуализации Сократа Ханяна. С их помощью поэтическая речь становится более эмоциональной и воздействующей, а художественный образ воспринимается глубже. Благодаря умению создавать четкие (меткие) сравнения, Ханян делает свою речь более видимой и осязаемой для читателей. Зоркость поэта в сочетании с богатым словарным запасом позволяют создавать оригинальные сравнения, которые, в свою очередь, являются важнейшими показателями индивидуальности любого поэта.

**THE COMPARISON AS AN EXPRESSION OF PICTURESQUE THINKING OF LANGUAGE IN SOKRAT
KHANYAN'S WORKS**

M. YAVRUMYAN

In Sokrat Khanyan's picturesque speech system comparisons take a great place which make a poetic speech more emotional and effective, help to get the artistic image more deeply.

Due to pointed comparisons that he had created, Khanyan can make his speech visible and sensible for the readers. With the unity of the poet's alert eye and rich vocabulary are created too original comparisons which are important indicators of any poet's personality.

Սոկրատ Խանյանի խոսքի պատկերավորման համակարգում իրենց ուրույն տեղն են զբաղեցնում համեմատությունները, որոնք բանաստեղծական խոսքը դարձնում են առավել հուզական ու ներգործուն, նպաստում են գեղարվեստական պատկերն ավելի խորությամբ ընկալելուն: Շնորհիվ իր ստեղծած դիպուկ համեմատությունների Խանյանը կարողանում է իր խոսքը տեսանելի և շոշափելի դարձնել ընթերցողի համար: Բանաստեղծի սրատես աչքի և հարուստ բառապաշարի համադրությամբ ստեղծվում են չափազանց յուրօրինակ համեմատություններ, որոնք ցանկացած բանաստեղծի անհատականության կարևոր ցուցիչներն են:

Ինչպես հայտնի է, համեմատությունը երկու տարբեր երևույթների զուգորդումն է նրանց որևէ նմանության հատկանիշի վրա: Դրանք առարկաների ու երևույթների ներքին կապակցություններն ու հատկանիշները հասկանալի, ճանաչելի դարձնելու կարևոր միջոցներ են: »Համեմատությունը, ինչպես նշում է Պողոսյանը, տարբեր առարկաների կամ երևույթների միջև եղած ընդհանուր հատկանիշի հիման վրա առարկան կամ երևույթը տվյալ պահի ու հանգամանքների պահանջով մյուսին նմանեցնելու, հավասարեցնելու կամ նույնացնելու երևույթն է, որին դիմում ենք առարկային կարևորություն տալու, նրա գեղագիտական արժեքը բարձրացնելու (կամ ցածրացնելու) նպատակով«¹: Հավելենք նաև, որ համեմատության հիմք կարող է դառնալ նմանեցվող երկու երևույթների նկատմամբ հեղինակի վերաբերմունքը, որի շնորհիվ կապ է ստեղծվում այդ առարկաների միջև: Համեմատության ճիշտ կառուցումը կախված է գրողի դիտողականությունից և պայմանավորված է նրա գեղարվեստական մտածողությամբ: Սովորաբար համեմատության

¹ Պողոսյան Պ., խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքները, գ. 2, էջ 10:

Ժամանակ անժամոթ կամ քիչ ծանոթ առարկան համեմատվում է հանրածանոթ առարկայի կամ երևույթի հետ՝ անժամոթ առարկայի նոր կողմերն ու հատկանիշները բացահայտելու նպատակով: Պետք է ասել, որ Խանյանը բոլորովին ինքնուրույն մոտեցում է ցուցաբերել համեմատությունների նկատմամբ. դրանք ավելի շատ արտահայտում են հեղինակային վերաբերմունքն ու գնահատականը նկարագրվող երևույթների նկատմամբ: Այդ պատճառով էլ Խանյանի գործածած համեմատությունները կառուցված են ոչ այնքան համեմատվող երևույթների միջև եղած արտաքին նմանությունների, որքան հեղինակային վերաբերմունքի տեսակետից նրանց միջև եղած հնարավոր նմանությունների ու բնագրային հանգամանքներով պայմանավորված կողմերի վրա: Համեմատության ուժը նրա համոզիչ լինելու մեջ է: Այն ընթերցողի վրա կարող է ներգործել միայն այն դեպքում, երբ նոր է, անսպասելի, որովհետև նրա ուշադրությունը կենտրոնացնում է համեմատվող երևույթների այնպիսի կապակցությունների վրա, որոնք մինչ այդ չէին նկատվել, ստիպում է տեսնել նկարագրվող երևույթը նոր կապակցությունների ու նոր հարաբերությունների մեջ: Հաջող համեմատության կարևորագույն հատկանիշներից մեկն էլ անսպասելիության, նորության, հնարամտության տարրն է: Այդ իսկ պատճառով յուրաքանչյուր բանաստեղծ չափազանց անհատական է համեմատությունների ընտրության և գործածության առումով: Ասվածի վառ ապացույցն են ներքոհիշյալ օրինակներում կիրառված համեմատությունները.

Քրոջ տաքուկ ափերի պես գուլպան փարվեց քաջի ոտքին,
Թևավորող կանչի նման երգը թռավ շրթունքներին... (ԸԵ, հ. 2, էջ 134)

...Կնճռոտ դեմքի նման փոքրացել է հողս... (ԸԵ, հ. 2, էջ 106)

Ահա այսպիսի դիպուկ և յուրահատուկ համեմատությունների միջոցով Խանյանին հաջողվում է բանաստեղծական խոսքը դարձնել տեսանելի և լիրիզմի նուրբ տարրեր հաղորդել իր խոսքին:

Ուշադրություն դարձնենք նաև կիրառված համեմատությունների կառուցվածքին՝ համեմատվող առարկա, համեմատության միջոց և ընդհանուր հատկանիշ, որի հիմքով կատարվում է համեմատությունը: Սովորաբար այդ հատկանիշի արտահայտման միջոց է դառնում մակդիր-որոշիչը: Այսպես՝

Եվ թևավոր ես մեր երգերի պես... (ԸԵ, հ. 2, էջ 130)

Բերված օրինակում **թևավոր** հատկանիշը դառնում է ընդհանուր երգերի և խոսակցի համար:

Խանյանական համեմատությունների գերակշիռ մասում, սակայն, բացակայում է երկու առարկաները կամ երևույթներն իրար համադրող հիմքը՝ հատկանիշը, ինչպես օրինակ՝

Արևի պես ժպտում ես,

Ամպի նման մշուշվում...

Մերթ բացվում ես վարդի պես...

Մերթ լացում ես ցավիս պես... (ԸԵ, հ. 2, էջ 281)

Դիտարկված բանաստեղծություն գործածված համեմատություններում բացակայում է երկու երևույթների համար ընդհանուր հատկանիշը, սակայն բանաստեղծության բովանդակությունն ու քնարական հերոսի տրամադրությունը նպաստում են այդ հատկանիշի դրսևորմանը: Այսպես սովորաբար լինում է այն դեպքում, երբ առարկան կամ երևույթը բնորոշվում են միայն մեկ հիմնական հատկանիշով, որն ընդհանրապես հատուկ է տվյալ առարկային կամ երևույթին: Բերված օրինակի առաջին երկու նախադասություններում թեև բացակայում է ընդհանուր հատկանիշը, սակայն միանգամայն պարզ է, որ հեղինակը նկատի ունի **պայծառ** և **մաշյլ** հատկանիշները: Այսպես.

Արևի պես (պայծառ) ժպտում ես,

(Մաշյլ) ամպի նման մշուշվում...

Անկախ համեմատությունների լեզվաշինական բաղադրության կառույցներից՝ խանյանական դիպուկ ու ներգործուն համեմատությունները բանաստեղծական խոսքը վերածում են հույզի ու ապրումի: Եվ հաճախ ամբողջ բանաստեղծությունը կամ բանաստեղծության մեծ մասը կառուցված է համեմատությունների միջոցով: Այսպես, օրինակ՝

Մութի պես երազ բերող,

Լույսի պես ջերմ ու գերող,

Վարդի պես գարնանաբույր,

Հույսի պես հավերժահուր,

Դու այնպես մեղմ ես ժպտում... (ԸԵ, հ. 2, էջ 172)

Խանյանի չափածո ստեղծագործություններում իբրև լեզվի պատկերավորման միջոց գործածված համեմատություններն աչքի են ընկնում իրենց կառուցվածքային բազմազանությամբ, ինքնատիպ բնույթով ու գեղարվեստական համոզականությամբ: Բազմազան են բանաստեղծի խոսքարվեստում գործածված համեմատությունների կառուցման միջոցները: Այդ գործառնությունները հանդես են գալիս կապերը, եղանակավորող բառերը, որոշ կապակցություններ, դերանուններ և ստորոգումը: Սակայն համեմատությունն իբրև լեզվի պատկերավորման միջոց Խանյանի բանաստեղծական խոսքում տարածված կիրառություն չունի: Համեմատությունները չեն դառնում բանաստեղծի գեղարվեստական մտածողության, իրականության արտացոլման հիմնական միջոց և եղանակ: Համեմատությունների շնորհիվ բանաստեղծն ուժեղացնում է իր խոսքի հուզական ներգործությունը և համեմատվող առարկաների ու երևույթների առանձնացվող հատկանիշների հիման վրա ավելի ցայտուն ու տպավորիչ է դարձնում նկարագրվող երևույթը: Համեմատությունները պատկերների ու համեմատվող երևույթների ընդգրկման տեսակետից լինում են երկու տեսակ՝ համառոտ և ծավալուն: Խանյանը հիմնականում կիրառում է ոչ ծավալուն, համառոտ համեմատություններ: Ըստ որում, նա համեմատությունները կառուցում է նմանության հատկանիշի ուղղակի բացահայտման միջոցով՝ պես, նման, ինչպես և այլ համեմատիչ բառերի օգնությամբ: Համեմատությունը սովորաբար բաղկացած է լինում երեք անդամից՝ համեմատվող առարկայի անունից, համեմատության օբյեկտից և համեմատության հիմքից:

Խանյանի ստեղծագործություններում բավական շատ են այնպիսի համեմատությունները, որոնցում անդամները կապված են համեմատիչ բառերով՝ նման, պես, կարծես, ոնց, ինչպես և այլն:

Օրինակ.

Մոմի **նման** թող հալվեմ... (ԸԵ, հ. 2, էջ 129)

Սարերն են գորքի **պես** կանգնել... (ԸԵ, հ. 2, էջ 85)

Արծիվը անհաս կատարին ժայռի,

կարծես բազմել է արևի կողքին... (ԸԵ, հ. 2, էջ 86)

Կաշաշտալանեմ **ոնց** որդի,

Կփայփայեմ **ինչպես** հայր: (ԸԵ, հ. 4, էջ 141)

Հաճախ Խանյանը համեմատությունները կառուցում է այնպես, որ համեմատության անդամները կապվում են առանց համեմատիչ բառերի: Ելնելով նկարագրվող երևույթների բազմազան հատկություններից՝ բանաստեղծն առանձնացնում է այդ հատկանիշներից որևէ մեկը և դնում համեմատության հիմքում:

Առանց համեմատիչ բառերի կազմված համեմատությունների մեջ բանաստեղծը երբեմն մոտենցնում, համադրում է այնպիսի երևույթներ, որոնց մեջ, թվում է, թե որևէ նմանություն չկա: Նման դեպքերում բանաստեղծը ելնում է համեմատվող երևույթների այս կամ այն հատկանիշների հնարավոր նմանությունից:

Այսպես օրինակ՝

Դադիվանքն իմ հրաշք՝

Խաչի պապիս հոգին,

Դարձել է մի երազ

Թեկուզ իմ տան կողքին: (ԸԵ, հ. 2, էջ 93)

Այստեղ Խաչի պապի հոգու և Դադիվանքի համեմատությունը հիմնված է ոչ թե նրանց արտաքին հատկանիշների նմանության վրա, այլ համեմատության երկու անդամների ընդհանուր հատկանիշի՝ սուրբ ու պաշտելի լինելու վրա:

Միշտ չէ, որ համեմատության ժամանակ պետք է ելնել համեմատվող առարկաների արտաքին նմանությունից, կարևոր է նաև դրանց ներքին բովանդակությունը, որով շատ անգամ պայմանավորված են լինում համեմատության անդամները:

Այս համեմատությունները հիմնականում ունեն նկարագրական բնույթ:

Համեմատվող առարկան համեմատության տարբեր շրջանների մեջ մտցնելով՝ բանաստեղծն աշխատում է ամեն անգամ համեմատությունը դարձնել թարմ, ներդաշնակ ստեղծագործության ընդհանուր տրամադրություններին, բացահայտել համեմատվող առարկայի տարբեր կողմեր ու հատկանիշներ:

Օրինակ՝

Մերթ ամպի պես սփռվում եմ,

Մերթ արևի նման շողում,

Մերթ առվի պես փրփրում եմ,
Մերթ ուռնում նման դողում: (ԸԵ, հ. 2, էջ 144)

Եկավ որդու նման, Աստծո նման եկավ... (ԸԵ, հ. 2, էջ 103)

Նույն երևույթը տարբեր առարկաների հետ համեմատելը պայմանավորված է նրանով, որ բանաստեղծն ամեն անգամ տվյալ երևույթին մոտենում է տարբեր կողմից՝ նկատի ունենալով կոնկրետ պայմաններում այդ երևույթից ստացած իր տպավորությունները, և աշխատում է մի կողմից՝ տպավորիչ և պատկերավոր դարձնել նկարագրվող երևույթը, իսկ մյուս կողմից՝ այդ համեմատությամբ արտահայտել այս կամ այն միտքը՝ ուղղակի կամ փոխաբերաբար:

Սովորաբար համեմատության ժամանակ անժանդե կամ քիչ ծանոթ առարկան համեմատվում է հանրածանոթ առարկայի կամ երևույթի հետ՝ այն ավելի մատչելի դարձնելու համար: Սակայն համեմատությունը միշտ նրա համար չէ, որ ծանոթ առարկայի միջոցով անժանդե առարկան բնութագրելիս համեմատության անդամների միջև եղած նմանություններն ու ընդհանրությունները ցույց տրվեն: Այն ավելի հաճախ կատարվում է գեղարվեստական խոսքն ավելի ներգործուն ու պատկերավոր դարձնելու համար և արտահայտում է հեղինակի վերաբերմունքն ու գնահատականը նկարագրվող երևույթների նկատմամբ, իսկ այդ վերաբերմունքը կարող է լինել ներկու տեսակ՝ դրական և բացասական:

Դրական բնույթի համեմատությունների բանաստեղծը դիմում է հատկապես երևույթներն իդեալականացնելու կամ հիպերբոլիկ (չափազանցված) պատկերներ ստեղծելու դեպքում: Այս կարգի համեմատությունների մեջ հաճախ դրսևորվում են նաև լիրիկական հերոսի ապրումներն ու հույզերը:

Իդեալականացման կամ չափազանցված երանգ ունեն, օրինակ, հետևյալ համեմատությունները.

Ջահել կաղնու պես իշխան Եսայր
Ավիշ էր հյուսում երակների մեջ: (ԸԵ, հ. 3, էջ 160)

Արևի քույրն է Շուշանիկն ասես,
Շափաղ էր տալիս գարնան վարդի պես: (ԸԵ, հ. 3, էջ 162)

Մորելիսի պես փռվել է հագարացոց գորքը չար... (ԸԵ, հ. 3, էջ 185)

Երբ բանաստեղծը ցանկանում է նկարագրվող նյութի նկատմամբ իր բացասական վերաբերմունքն արտահայտել, գործածում է այնպիսի համեմատություններ, որոնք բացասական երանգ ունեն:

Լուրր հասել էր Արևելաց կողմ,
Որ կատաղել է Բուդան ինչպես հողմ...
...Արցախը ծառս էր եղել ալեկոծ,
Բուդան գալիս էր ինչպես թունոտ օձ: (ԸԵ, հ. 3, էջ 173)

Իր սև նծույգին Բուդան էր ճշում ինչպես լեշակեր... (ԸԵ, հ. 3, էջ 181)

Խանյանը հաճախ համեմատությունը կառուցում է այնպես, որ համեմատվող երևույթները, համեմատության երկու անդամներն ընթերցողին ծանոթ են լինում, սակայն համեմատության հիմքը, այսինքն՝ այն հատկանիշը, որի հիման վրա մերձեցվում, համեմատվում են այդ երկու երևույթները, բոլորովին նոր ու անսպասելի է լինում ընթերցողի համար, որի շնորհիվ ամբողջ համեմատությունը դառնում է թարմ ու թողնում է նոր տպավորություն: Այսպես օրինակ՝

Իսկ նրա սուրբ ոտքի տակ Տողասարը ինչպես բերդ,
Կանաչ շորեր է հագել՝ դարձած հավատ ու տքնանք: (ԸԵ, հ. 3, էջ 184)

Կամ՝

Իմ կարոտները անուններ ունեն,
Հասցեներ ունեն իմ կարոտները,
Մեր սարերի պես հառնում են նրանք,
Կանչում՝ ինչպես մեր արոտները: (ԸԵ, հ. 1, էջ 320)

Այս համեմատությունները կառուցված են ոչ թե համեմատվող առարկաների արտաքին հատկանիշների նմանության վրա, այլ նրանց ներքին իմաստի: Համեմատության հիմքը այս դեպքում

համեմատվող երևույթների նկատմամբ բանաստեղծի մոտեցման ընդհանրությունն է, որի միջոցով նա կապ է ստեղծում նրանց միջև՝ նկարագրությունը տպավորիչ դարձնելու նպատակով: Իսկապես, վերը բերված օրինակներում համեմատվող անդամների միջև իսկական իմաստով որևէ նմանություն չկա, բայց բանաստեղծը դրանց միջև նմանություն, համեմատության եզր է գտել՝ ելնելով տվյալ ստեղծագործության գաղափարական հենքից: Խանյանը հետաքրքիր պատկեր է ստեղծել՝ համեմատության մեջ դնելով առաջին հայացքից միմյանց հետ բոլորովին ընդհանրություն չունեցող կարոտները և հառնող սարերն ու արոտները: Բանաստեղծին հաջողվում է ստեղծել այնպիսի յուրօրինակ համեմատություններ, որոնք ընթերցողին են փոխանցում հույզի և ապրումի նուրբ ելևէջները:

Պատկերների և համեմատվող առարկաների ու երևույթների ընդգրկման տեսակետից Խանյանի ստեղծագործություններում հաճախակի գործածական են երկանդամ համեմատությունները, սակայն հանդիպում են նաև ծավալուն համեմատություններ՝ ստեղծելով մի քանի համեմատությունից կազմված ամբողջական պատկեր: Այսպես, օրինակ, հետևյալ քառյակը կառուցված է ծավալուն համեմատության վրա.

Ուղիղ գնամ սլացքի պես,
Թևեր առնեմ ասքի պես,
Թե մայր հողին խոնարհվել կա,
Թող խոնարհվեմ հասկի պես: (ԸԵ, հ. 2, էջ 191)

Վերոհիշյալ բանաստեղծության հմայքը, անշուշտ, պայմանավորված է ոչ միայն ինքնատիպ բովանդակությամբ, այլև բազմակի համեմատությունների գործածությամբ: Տվյալ դեպքում ոճական հնարանքը հանդես է գալիս որպես բանաստեղծության կառուցման միջոց և մտքերի ու հույզերի ներգործուն օղակ ստեղծում.

Գինու կուժը ես առա ու նստեցի այգու մեջ,
Ասես կյանքի հուշն առա ու նստեցի այգու մեջ... (ԸԵ, հ. 2, էջ 189)

Արծիվը անհաս կատարին ժայռի,
Կարծես բազմել է արևի կողքին... (ԸԵ, հ. 2, էջ 86)

Խաչեն գետը շողում է հար,
Ոնց իմ պապի արծաթ գոտին... (ԸԵ, հ. 2, էջ 90)

Ինչպես տեսնում ենք, բանաստեղծը համեմատությունների կառուցման համար արտահայտության բազմազան միջոցներ է ընտրել՝ խուսափելով կրկնությունից և խոսքին հաղորդելով ներգործուն երանգներ:

Խանյանի ստեղծագործություններում հանդիպում են նաև այնպիսի կառույցներ, որոնցում համեմատության միջոց է դառնում անվանաբայական ստորոգյալը, ինչպես օրինակ.

Առուն աղջկա սիրո շշուռն է,
Բարդին սլացքն է աղջկա սիրո,
Ուռին աղջկա սիրո տրտունջն է,
Վարդը հրաշքն է աղջկա սիրո: (ԸԵ, հ. 2, էջ 379)

Նմանօրինակ կառույցներում ստորոգյալն է ստեղծում համեմատություն և նմանեցվում, հավասարեցվում է ենթակային:

Որպես համեմատության եզրեր առավելապես հանդես են գալիս քնարական հերոսն ու բնության երևույթները: »Գեղարվեստական գրականության մեջ,- նկատում է Արտ. Պապոյանը,- հաճախ է պատահում, երբ անհատի բնավորության առանձին գծեր, հոգեկան խայտառքները կամ մարմնական արտաքին եզրերը ավելի պատկերավոր նկարագրելու համար զուգահեռ է անցկացվում դրանց և բնության համապատասխան երևույթների միջև«¹: Խանյանը հաճախ է թափանցում քնարական հերոսի ներաշխարհ՝ միաժամանակ ստեղծելով դիմառնության հրաշալի օրինակներ, ինչպես՝

Մոթն ինձ մտերմացավ, բարդին դարձավ ինձ քույր,
Պարտեզը մայր դարձավ, ախ, ինձ՝ գժվածիս,
Իմ շուրթերից պոկված սուլոցը ոնց թռչուն,

¹ Պապոյան Ա., Պարույր Սևակի չափածոյի լեզվական արվեստը, Եր., 1970, էջ 241:

Ճեղքեց դուռ ու դարպաս, հասավ սիրածիս: (ԸԵ, հ. 4, էջ 186)

Խանյանին հաջողվում է հայտնաբերել ապրումի պահի և բնության երևույթի անսպասելի ընդհանրությունը՝ միացնելով միմյանցից հեռու երևույթների նրբաթելները: Անդրադառնալով արևմտահայ բանաստեղծության լեզվում համեմատության այս տեսակին՝ Յու. Ավետիսյանը գրում է. »20-րդ դարասկզբի փորձով մեր ազգային բանաստեղծության մեջ ամրապնդվում է Նարեկացուց եկող և Դուրյանով նոր բանաստեղծության մեջ վերստեղծված համեմատության այն տեսակը, երբ բնության երևույթը, անշունչ առարկան է համեմատվում մարդու կամ մարդկային հատկանիշի հետ«¹:

Համեմատությունները Խանյանի խոսքարվեստի կարևոր լեզվատարրերից են, որոնք աչքի են ընկնում իրենց ինքնատիպությամբ և գաղափար են տալիս բանաստեղծի պատկերավոր մտածողության մասին:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Մամիկոն Զավորմյան, Երևանի «Ուսում» դպրոցի հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչ:

Հոդվածը տպագրության է ներառվում խմբագրական կոլեկիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը:

¹ Ավետիսյան Յու., Արևմտահայ բանաստեղծության լեզուն, Եր., 2002, էջ 443: